

Földben, sárban, napfényben

Tomán László

Emlékszünk még azokra az évekre, amikor egymás után jelentek meg a jugoszláviai magyar költők könyvei? Én akkor elkeseredetten láttam, hogy fiataljaink, diákjaink nem forgatják, nem hordják zsebükben, nem tartják ágyuk mellett költőink verseit. Részben azonban igazat adtam nekik, mert nem is volt értelme annyit forgatni ezeket a könyveket. Ha most visszatekintünk, mit is találunk bennük? Valami marandó? Valamit, ami hatalmába kerít? Igazi költészetet? Egyetlen példát tudok csak: Debreczeni első könyve lelkesíteni is tudott bennünket.

Nagyon hiányzik irodalmunkból az az ember — fiatalnak és merésznek kell lennie, mentesnek minden irodalmi lekötelezettségtől, előítélettől —, aki felméri, újraértékeli a jugoszláviai magyar írók műveit, mondjuk, 1950-ig, s megmondja: 1959-ben vagy 1960-ban ennyit meg ennyit ér vagy nem ér az, amit ránk hagytak. Akkor kissé józanabban néz-nénk múltunkra, maimagunkra. De annak a fiatalembernek a lelkére kell kötnünk már most, hogy minden egyes szavát úgy mondja ki, úgy írja le, hogy helyt is állhasson érte, mert nagy időkről, nagy vállalkozásokról szól. Olyan

évekről, amikor talán senki sem láthatta önmagát elég tárgyilagosan, elég messziről — eléggé a jövőből. És gondolja meg azt is, hogy, szerencsére, semmit sem lehet megismételni.

Ha ez az újjáértékelés megtörténik, akkor fogjuk csak igazán látni, mennyit ért 1953-ban — irodalmunk új korszakának második évében — Fehér Ferenc *Jobbágyok unokái* és mint jelentett 1954-ben Zákány Antal *Fönt és alant* című kötete, milyen eredményeket és tapasztalatokat hozott 1956-ban Fehér *Alom a dűlőutak szélén* c. könyve. Lehet, hogy ennek a két embernek a költészetére csak a mi számunkra jelentős, lehet, hogy egy másik, magasabb szempontból se újat, se értékeset nem hozott. Esetleg erőtlenséget is megállapíthat róla valaki, de én meg vagyok győződve, hogy Zákány és Fehér (s velük Ács, Gál az utóbbi években és Pap) minálunk a legjobbat jelenti, ami lehetséges ma és itt; de az, aki értéktelenségüket kimutatná, mondjuk, európai arányokban, épp azt téveszteni szem elől, hol és honnan, mikor és miből indult el ez a költészet. Kevés hagyomány, még kevesebb előd; népek, nyelvek, ideológiák és irodalmak kereszteződésében, hatások el-

háríthatatlan tűzében; a múlt terhei, aktív irodalmi élet hiánya: mindez kétségtelenül befolyásolta a mi irodalmunkat, amely, ha mindezt tekintetbe vesszük, ezen a rónán eddig sohasem látott, emberileg és művészileg taposatlan utat jár. Mi tudjuk, hogy ez milyen csekélység, mennyire kezdetleges irodalmunk az európai nemzetek szellemi alkotásaihoz mérten. De arról sohasem mondtunk le, hogy felnőjünk, megerősödjünk. Most már van alapunk, melyet nem kell szégyellnünk, s vagy azok, akik már elindultak, vagy akiket mi indítunk el, valaki innen eljut azok közé, akiknek a nevét határokon túl is emlegetik.

Most, amikor Fehér Ferencnek és Zákány Antalnak új könyve jelent meg — ébredező könyvkiadásunk termékei ezek —, nem térhetünk ki az elől a kötelességünk elől, hogy elmondjuk, mit gondolunk róluk. Hogy az ő útjukat, költészetüket megérthessük, beszélnünk kell a múlttól, nem szabad elfelejtenünk azt, ami előbb volt. Fehérnek ez már harmadik, Zákánynak második kötete, a jugoszláviai magyar költészetnek nem tudom hányadik; nem tudom, mert jobb nem tudni. Ha a többiekét nem is, de Fehér és Zákány könyveit (és még egy-két költőt) számon kell tartanunk, figyelnünk, mert ideális költészet nincs ugyan, de a fényhez, a költészet pompás sugarainak gyűjtőpontjához mindig közelebb kerülhetünk. Épp velük.

Arról már Fehér második könyvével kapcsolatban írtam, hogy nálunk még nem alakult ki a költészet modern színvonalra, iskolája; talán azért van ez így, mert a művészi nézetek is különböznek egymástól, mert az életből levont költői konzekvenciák eltérők, és költőinket céljuk is elválasztja. Talán az irodalmi csoportosulások hiánya is egyike az okoknak. S most, amíg Fehér és Zákány új könyvével foglalkozom, ugyanezre a megállapításra jutok: ezt a két költőt nemcsak költészetük, stílusuk, ízlésük választja el, hanem egész világok, csillagok, ködök állnak közöttük. Nem tudom, ezt aligha lehet megítélni, talán nem is egészen egészséges ez a jelenleg, hogy nekünk, ezen a talpalatnyi földön, egyazon szellemi éghajlat alatt, egymástól ennyire elütő költőink vannak. Csak a felületes szemlélő nem látja, mondjuk, a két háború közötti magyar költészetben a közös vonásokat; akár az Ady-hatásra, akár bizonyos szellemi érdeklődésre, vonzalmakra, akár tematika vagy stílushajlamokra

gondolunk, bizonyos domináns vonásokat találhatunk a kor költőinél. A legnagyobbaknál is. Vagy a mai jugoszláv költészetben ki ne venné észre azt a kapcsolatot, amely a Popa-Pavlović nemezdedéket, vagy a Slobodan Marković-Branko V. Kadićević vonalat összetartja, a legfiatalabbakról nem is szólva, mert náluk a bálványok szemmel láthatóan elnyomják az egyéniséget, az utánzás pedig az eredeti út keresését. Nem akarok itt költészetünk szövevényes fejlődéséről beszélni, egy irodalomtörténeti hely-meghatározástól még nagyon messze vagyunk, de mind Fehér, mind pedig Zákány költészetének elfogadásához, jelentőségük felismeréséhez tudnunk kell, hogy ők semmilyen irányhoz vagy csoportosulásához nem tartoznak: olyanok, mint a síkságon álló, viharokban meg-meghajló, de mindig újból felegyenesedő jegenyék, amelynek az ágaira estéknként rátelepszene a mecsék és álmok hullói.

Nem véletlen az, hogy mindkét kötet címében a földről van szó. Költőink mélyen átérzik, sorsszerűnek tartják azokat a köteteket, amelyek ehhez a földhöz kötik őket. Fehér kissé idilli, Zákány tragikusabb hangon szól erről, s az előbbinél sokkal nagyobb mértékben hatja át a verseket a szülőföld szeretete. Ez valószínűleg Fehér lelkiállatából következik, mert ő érzékenyebb Zákánynál. Fehér melankólikus, Zákány talán kolerikus, de abban a vágyukban, hogy megeremtsék költői világukat, szerencsésen egyesítették a realist az irreálissal, avval a különbséggel, hogy Fehérnél az előbbin, Zákánynál az utóbbin van a hangsúly. Fehér szomorú szávaival mindig közel marad a földhöz, elszakadni tőle nem tud és nem is akar, mint szerető fiú anyját, simogatja; Zákány felemelkedik, mint láng és füst, az égre tör, a csillagok felé, ahol minden áttetsző, tiszta, és ahol légiéseknek tűnnek fel a földi harcok és keservek.

Van Fehérnek egy verse, az a címe *Korszerű kép, lágy színekkel*. Én most nem is mondhatnék találhatóbb jellemzést az ő költészetéről, mint ez a cím. Kép, amely a mátt mutatja, olyannek, amilyennek Fehér látja és láthatja, amilyennek festheti, és lágy színekkel festi, egyetlen bántó, dissonáns, elütő, ríktó szín nélkül. Zákány meg azt írta egy verse fölé: *Játék a tűzzel*, s mintha egész könyvét jellemezte volna vele; a játék ugyan kevés benne, annál több

a tűz. A mi költészetünk eléggé szemérmes, csak a legfiatalabbak visznek bele több erobikumot, amely, sajnos, oly sokszor határos az ízléstelenséggel. Zákány költészete teljesen a szexus jegyében áll, legalábbis, ami szerelmes verseit illeti. Az ő színei, ennek megfelelően, leginkább sötétek, forrók, témáinak megrajzolása Rouault-ra emlékeztet; s ha már a képzőművészeti képzetársításnál tartunk, hadd mondjuk el, hogy Zákány nem egy verse Henri Rousseaút juttatja eszünkbe egyszerűségének gazdagságával; ragyogó, káprázatos képei a szürrealistákat és absztraktokat idézik. Fehérnél kevesebb a képzőművészeti hasonlóság, még tájai is inkább irodalmiak, s legfeljebb egy idilli realizmusról lehet beszélni.

Az utak, tájak ellenállhatatlanul vonzzák Fehér Ferencet, s az utazásokon szerzett benyomások természetesen versein is nyomot hagynak. Akárhányszor csak úton van, keresi a költői motívumokat, emlékeket, a táj színeit és formáit, levegőjét, az emberek arcát és szívét. Mindenütt talál valamit, ami hasonlít órá, amiben ő van, s amit saját magában is felfedezhet. Ezért szől annyi verse utazásairól — Horgostól Brácsig, Zentától az Isonzóiig. Igaz, őt elsősorban nem a táj szépsége ragadja meg. Aki elolvassa ezeket a verseket, nemcsak egy ország természeti csodáit ismeri meg, hanem a föld és az emberek lelkét is. Zákány a szobában, az emberekben, apró tárgyokban találja meg kalandját. Ennyivel intrevevertáltabb ő Fehérnél. Ha táj jelenik meg verseiben, akkor a vers szépségét nem a tájtól kapta, hanem a tájat varázsolta széppé Zákány költészete. Ha ihletet talál a természetben, nem a külsőségekről énekel, hanem a dolog belsejébe hatol: átszellemíti őket.

A kor emberét mindkét költő versébe foglalja; mindketten a humánus hangján szólnak róla, készek megvédeni is. De Zákány itt is külön utakra tér: ő a világban a romlottságot látja. ettől óvja az embert, habár — valamilyen sorsszerűségnek tekintti, úgy látszik, a világ rendjét — hisz a történések megváltoztathatatlanságában. Ezért olyan cinikus, csúfolkodó, amikor a civilizált világ életformáiról szól; Fehér minderről csak elmélázva beszél. Néha változik csak keménnyé hangja, néha jelenik meg verseiben a harcias kiállás, bátor szókimondás.

Annak a világnak, amelyet költőink meg akarnak teremteni, szükségképpen filozófiájának is kell lennie. Mi azonban a két kötetben egy ilyen rendszernek csak egészen halvány körvonalait, csekély töredékeit találtuk meg; azt sem mondhatjuk: csíráját, mert nem biztos, hogy a meglévőből alakul majd ki világképük: lehet, hogy a mostanival homlokegyenesen ellenkező elemekből tevődik össze. Fehérnél van egy alaphang, a melankólia, amely befolyásolja, de véglegesen nem határozhatja meg filozófiáját. Zákány megpróbálta megteremteni, de nem tudott határozott nézeteket kidolgozni, nem érte el a rendszerhez szükséges gondolati mélységet és távlatot, nézeteinek, felfogásának nincs átfogó szélessége. Filozófia helyett költészetet adott.

Ugyanakkor azonban mindkét költő elért bizonyos, és egyáltalán nem jelentéktelen költői eredményeket. Ha verseik szerkezetét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy Zákány, például, nem alkot mindig eléggé tudatosan. Ezt épp verseinek formája bizonyítja. Hány verse befejezetlen, hányszor maradt nyitva a kérdés, az út, hány vár megoldásra! Vannak azonban tökéletesen zárt, kerek, befejezett költeményei is, amelyek épp a forma mesteri kezelését mutatják. Nem vagyok formalista, de azt gondolom, hogy egy jó rím mindig megteszi a maga hatását; meg kell mondanom, hogy Zákány Antal költészetéből — mely szinte teljesen rímtelen — olyan gyakran hiányzik olyan gyakran elkelve, és gyönyörűen hangzana egy-egy rím! Fehérnél más a helyzet. Őt már előbből mint a formák virtuózát ismerjük. Új kötetében még szonettet is találunk, s verseinek alakja, ritmusa, rímei egy állandóan zengő hárfára emlékeztetik az olvasót.

Valószínű, hogy Fehér költészete sokkal népszerűbb, mint Zákányé. Ez érthető, hisz az ő képei egészen világosak; akkor is, amikor metaforát alkot, szimbólumot használ, ragaszkodik a való élet méreteihez. Zákány mondtuk, elszakad a talajtól, képei zűlétek, sokszor zavarosak, megközelíthetetlenek, mélyre temeti értelmüket, szinte féltékenyen őrzi titkukat, megoldásukat. Zákány költészetének, mondhatnám, nem lehet végére járni. Fehér képei nem rejtenek el semmit, csak díszítenek, és szelídek. Zákány trópusai szenvedélyesek. Fehér csöndes, Zákány szertelen. Fehér a bánat, Zákány a lát.

Ha ki szeretnénk emelni valamit a két kötetből, ha az erős, maradandó, gazdag, minden követelménynek megfelelő verseket keressük, akkor Zákány kötetében a *Galambok*-at, az *Anyám emlékezetének* c. verset, az *Akkor az öt fát*-t a *Nagy éj*-t említeném, Fehér költeményei közül pedig elsősorban a *Harc*-ot mint a kötet legtökéletesebb, legkiemelkedőbb versét, az *Esti ceruzasorok* és a *Végző és olthatatlan szomjunk* ciklusok egyes darabjait, valamint a *Tisza-parti vallomások* 12. szakaszát, ezt a nagyszerű, az ősi magyar verse-lés dallamát felelevenítő, kimért, keserű verset ajánljuk az olvasó figyelmébe.

Így állunk hát a jugoszláviai magyar költészet két új könyvével, két már felavatott költő legújabb művével. Nem volt célunk kijelölni helyüket irodalmunkban, hisz ez már részben régebben megtörtént, s véleményünk szerint egy teljesebb, véglegesebb megítélésnek még nem jött el az ideje. Mi épp ezt az időt sürgetnénk, hogy már elmúljon az „álmos paraszti béke”, amely még mindig köti költőink tollát, még mindig nem engedi őket mélyebb lélegzetet venni, nagyobb lendülettel írni, mindig messzebb és messzebb kerülni, magasabbra emelkedni, hogy költészetünk, méltó szerephez és hivatáshoz, a világ előtt haladjon.

